
Despre un relief dionisiac descoperit la Tulcea

Victor H. Baumann *

Abstract: *The find in Tulcea, close to the ancient settlement of Aegyssus, of a Dionysian bas-relief fragment dated to the Roman period, enables the author to digress briefly into Dionysian mythology. The bas-relief represents Dionysus as a child, symbolizing regeneration and renewal.*

Given the few plastic representations of the Divine Child myth, this find contributes to better understanding of the cult of Dionysus during the Roman period. The author deems the find one of a kind. Despite clumsy artistic expression, the bas-relief synthesizes the most dramatic episode in the Dionysian myth – the rebirth, the victory on death, the new beginning, the cyclical renewal of the world.

Rezumat: *Descoperirea unui fragment de relief dionisiac, de epocă romană, în Tulcea, în apropierea vechiului oraș Aegyssus, îi dă posibilitatea autorului să facă o scurtă incursiune în mitologia lui Dionysos, divinitate unică, atât în plan cultural, cât și cultural, în general. Fiind vorba de o reprezentare plastică a lui Dionysos copil, relieful votiv capătă o importanță aparte, datorată cultului Copilului Divin care semnifica regenerarea și reînnoirea, in extenso, a lumii, anunțându-i un nou început. În același timp, datorită numărului redus al reprezentărilor plastice ale mitului referitoare la copilăria lui Dionysos, această descoperire contribuie la o mai bună înțelegere a felului în care zeul continua să fie văzut în plină epocă romană. Autorul consideră că, dincolo de unele stângăcii, vizibile în execuția artistică a reliefului, suntem în fața unui unicat al plasticii dionisiace, artistul reușind să realizeze o sinteză plastică a celui mai dramatic moment al mitului dionisiac, al renașterii, al victoriei asupra morții, al noului început, al reînnoirii ciclice a lumii.*

Keywords: *Tulcea, Dionysus, myth, Silenus, nymphae, satyr, Hermes, Ariadne.*

Cuvinte cheie: *Tulcea, Dionysos, mit, silen, nimfe, satir, Hermes, Ariadna.*

0.0. Cu 15 ani în urmă, patrimoniul Muzeului de Istorie și Arheologie din Tulcea se îmbogățește cu o nouă piesă sculpturală descoperită în orașul de la „porțile Deltei”. Această descoperire avusese loc cu ocazia lucrărilor de consolidare și recondiționare ce se desfășurau, în anii 1999-2000, la Școala gimnazială *Nifon Bălășescu*, situată pe strada Nicolae Bălcescu, de pe dealul Mahmudiei din Tulcea.

Piesa, un fragment de *relief votiv dionisiac*, a fost adusă și donată instituției muzeale de către doamna profesor Natalia Naimann, directoarea din acel moment al școlii respective, către care se îndreaptă, și în acest ceas târziu, mulțumirile noastre. Numeroase alte probleme, ivite de-a lungul anilor, m-au împiedecat până în prezent să mă aplec asupra acestei descoperiri de excepție.

* Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea.

Fig. 1. Planul orașului Tulcea cu locul descoperirii reliefului dionisiac (II), la cca. 1 km SE de cetatea Aegyssus (I) / *Layout of Tulcea with the place of discovery of the Dionysian bas-relief (II), approx. 1 km SE of Aegyssus settlement (I).*

Fragmentul de relief votiv a păstrat o mare parte din imaginea *copilului Dionysos*, sculptată în nișă, în basorelief, încadrată de chenare late și fronton triunghiular², sugerând fațada unui templu, sau mai degrabă a unui monument funerar.

Piesa descoperită la Tulcea se încadrează printre reliefurile de cult, definite de Radu Florescu *icoane populare*, specifice zonei balcano-anatoliene³. Este sculptată în calcar cretacic de Bașchioi, fragmentul păstrându-se în următoarele dimensiuni: H max.= 33 cm; h minim = 19,5 cm; g = 15 cm. Lățime păstrată: sus = 18,5 cm; max.= 26 cm; jos = 14 cm. H *Dionysos* = 23 cm. Fronton: h = 5 cm; L = 23 cm. Frontonul este decorat cu două ramuri de măslin, unite printr-un fruct în zona centrală a triunghiului. În chenarul din stânga este sculptat un vrej masiv de viță-de-vie, cu frunze și ciorchini de struguri (*rezervat*: o frunză și un ciorchine). Baza frontonului, respectiv cornișa, mai groasă decât părțile laterale ale acestuia, se aseamănă mai mult cu liniștile aflate deasupra intrărilor în mausoleele greco-romane.

² Piesa se păstrează în colecția Muzeului de Istorie și Arheologie din Tulcea, nr. inv. 45.222.

³ Florescu 1980, 134.

Fig. 2. Dionysos copil, Tulcea–Dealul Mahmudiei / Child Dionysos, Tulcea–Dealul Mahmudiei.

Spațiul adâncit al intrării este dominat de prezența statuară a copilului Dionysos. Trupul infantil al acestuia, aproape complet nud, este acoperit cu tradiționala blăniță de ied (*nebris*), prinsă în diagonală de umărul drept. O frunzuliță de viță-de vie îi acoperă organul genital. Cu mâna stângă ridicată ține toiagul divin = *thyrs*-ul, masiv și complet înfășurat cu o *taenia* vegetală, groasă, lungă și lată. Sub conul de pin din capul toiagului, palma exagerat de mare a copilului, în comparație cu antebrațul firav al acestuia, accentuează atitudinea personajului, prezentat în mișcare, cu piciorul stâng adus înainte. Figura rotundă a copilului este înconjurată de păr bogat, prins într-un coc în creștetul capului și dispus în șuvițe groase care îi cad pe umeri, asemănător coafurii dionisiace de pe o plăcuță votivă din Mangalia, din sec. al II-lea p.Chr.⁴.

⁴ Scorpan 1967, 28-29, nr. 4, fig. 4.

Dar ceea ce impresionează la acest relief votiv este expresia de suferință de pe figura copilului, care reprezintă, de altfel, și un criteriu de încadrare a acestui *ex votum* în seria portretelor psihologice ale curentului artistic roman din a doua jumătate a sec. al II-lea – începutul sec. al III-lea p.Chr⁵. Ochii închiși, acoperiți de pleoape, cu cearcăne, și gura cu colțurile lăsate în jos, dau un aspect cadaveric personajului sculptat în mișcare. Întreaga atitudine a acestuia, în ansamblul compoziției sculpturale, face trimitere la mitul copilului *Dionysos*, sugerând unul din momentele reîntoarcerii sale la viață. Căci, așa cum afirma unul dintre cei mai mari istorici ai religiilor, Mircea Eliade: „copilul divin este, pretutindeni în lume, încărcat de un simbolism inițiativ, relevând misterul unei *renașteri* de ordin mistic.”⁶.

1.0. Mitul lui *Dionysos*⁷ prezintă unicul caz în care o divinitate s-a născut de trei ori: „prima din pântecul mamei sale (*Semele* – n.m.), a doua din coapsa lui *Zeus* și a treia când, după sfârșirea sa de către *Titani*, *Rhea* fiica lui *Uranus*, i-a reunit membrele sfârtecate și el a prins din nou viață”⁸. Mitul masacrării copilului *Dionysos*, transmis de câțiva autori creștini: *Firmicus Maternus*, *Clemens din Alexandria* și *Arnobius*, era cunoscut de *Pausanias*, și de doi inițiați în mistere – *Plutarch* și *Apuleius*⁹. Ei ne transmit informația conform căreia *Titani* au reușit să atragă copilul cu ajutorul „jucăriilor mistice” = sfârleaza, rombul, arșicele, oglinda și alte jucării de copii care făceau zgomot, atestate mai târziu în documente elenistice și denumite de romani *crepundia=plesnitoare*¹⁰. După ultima renaștere, *Zeus* îl încredințează lui *Hermes*, cu destinația Muntele *Nysa* (nelocalizat, posibil în *Thracia*), unde *Dionysos* este crescut de nimfe, apoi, în adolescență, de *Sylen*. În tinerețe participă la lupta zeilor cu giganții, folosindu-și tyrsul drept armă, și își începe periplul universal, propagându-și singur cultul și învățându-i pe oameni

⁵ Covacef 2012, 31.

⁶ Eliade 1981, 388.

⁷ Vezi, în acest sens, o parte a bibliografiei referitoare la această problemă: *Daremberg*, *Saglio* 1887, 230-246; *Rocher* 1984-1890, col. 1029-1151; *Jeanmaire* 1951 (reédition 1970); *Nilsson* 1957; *Matz* 1963; *Turcan* 1966; *Turcan* 1998; *Gasparri* 1986; *Graves* 1993; *Welch* 1998; *Monteagudo* 1999; *Ajootian* 2000; *Dalby* 2005; *Seaford* 2006; *Kerényi-Isler* 2007; *Pippidi* 1969; *Eliade* 1881, 123-125 (380-392); *Eliade* 1986, 206 (273-277); *Bordenache* 1969; *Scorpan* 1967; *Covacef* 1973, 111-116; *Covacef* 2002; *Munteanu* 1973, 73-86; *Ștefan* 1978; *Bărbulescu* 2001, 245-280; *Știrbulescu* 2003; *Ștefan* 1994, 100-101; *Ștefan* 1996a, 61; *Ștefan* 1996b, 62-64; *Florescu* 1980, 134-135; *Kernbach* 1989, 143-144; *Pippidi* 1976a, 239-240; *Pippidi* 1976b, 77-78; *Florescu* 1980, 134-135; *Kernbach* 1989.

⁸ *Jeanmaire* 1970, 382, care preia informația de la filosoful epicurian *Philodemos*, din sec. I a.Chr.

⁹ *Apud Eliade* 1981, 388-390. Numele de *Zagreus* acordat zeului, corespunzător caracterului sălbatic al acestuia, apare în sec. al VI-lea a.Chr. – vezi și *Kernbach* 1989, 143.

¹⁰ *Știrbulescu* 2003, 17.

cultura viței-de-vie. Întâlnindu-se pe insula Naxos cu *Ariadna*, părăsită de Thezeu, aceasta însoțește cortegiul divin alcătuit din nimfe, satiri și sileni, *Pan* și *Priapus*, îmbogățit mereu cu noi menade și bacchante.

Apropiat de oameni și amestecându-se cu ei, pedepsindu-i sau favorizându-i, dirijându-i și modificându-le destinul, Dionysos nu se aseamănă zeilor olimpieni, ci, mai degrabă, acelor eroi din rândul muritorilor, care prin faptele lor meritaseră nemurirea. Identificat cu zeul egiptean *Osiris*, cu *Sabazios* al tracilor și cu *Diounsios* al frigienilor¹¹, Dionysos a fost asimilat sincretistic, mai târziu, cu divinitățile romane *Bacchus* (*Zgomotosul*) și *Liber Pater*¹², divinitatea arhaică latină a vegetației. În iconografia dionysiacă a epocii romane, și *Ariadna*, devenită *Libera*, își însoțește soțul, pe *Liber Pater*, în fruntea cortegiului divin. Aportul religiilor conexe, tracă și egipteană, și al cultelor orientale, sfârșea prin a imprima acestei divinități în epoca romană, un puternic caracter sincretist.

Dintre toate divinitățile, Dionysos era în același timp *eroul* întors de pe tărâmul morților și *zeul* fertilității, al renașterii lumii vegetale, al regenerării periodice a lumii¹³. În acest sens, *Anthesteriile*, cea mai veche și cea mai importantă sărbătoare a *dionysii*-lor, celebrau, la începutul primăverii, triumful *Eroului-Anthios* (ca zeu al florilor) asupra morții¹⁴. Prin excelență personificare a veșnicei reînnoiri a naturii și a permanentei regenerări a vegetației, cum apare și în poemele homerice¹⁵, Dionysos – în același timp zeu și ființă muritoare care a învins moartea a fost o divinitate a fecundității și fertilității, unic prin complexitatea atributelor sale, în tot panteonul greco-roman¹⁶. Numeroasele sale epifanii, însoțite de miracole, l-au făcut extrem de popular, mai ales în lumea elenistică și apoi în cea romană. Dionysos simboliza viața eternă, ceea ce *Mircea Eliade*, definea *l'éternel retour*¹⁷. *Iedera*, ca ornament obișnuit al toiagului divin, era integrată „simbolismului vieții și veșnicei întoarceri...”, exprimând nemurirea sufletului”, iar *vița-de-vie* – „simbolul imortalității”¹⁸. În același sens, amintim imagistica decorului de pe ceramica romană barbotinată, care folosește un

¹¹ Pippidi 1976a, 239.

¹² Florescu 1980, 134.

¹³ Mărturiile iconografice din epoca greacă arhaică îl înfățișează pe Dionysos culcat într-o peșteră, iar textele amintesc dansurile sacre și banchetele rituale din fața peșterilor dionysiace (Eliade 1986, 275-277).

¹⁴ Eliade 1981, 382.

¹⁵ Pippidi 1976a, 239.

¹⁶ Vezi și Baumann 2006, 231.

¹⁷ Eliade 1949, 133; Eliade 1981, 301, 392.

¹⁸ *Apud* Evseev 1994, 76; 202.

limbaj plastic, derivat din simbolistica ciclului vieții¹⁹, atribuind motivelor ornamentale valori sacre, apotropaice.

2.0. Din epocile greco-elenistică și romană a ajuns până la noi un număr relativ mic de reprezentări plastice, referitoare la copilăria zeului²⁰. În acest sens, am ales câteva dintre cele mai reprezentative. **Nașterea lui Dionysos:** pe o pictură din epoca clasică greacă, aflată în *Museo Archeologico Nazionale di Napoli*²¹ (Fig. 3); pe un basorelief din aceeași epocă, aflat în *Muzeul Vatican*²² (Fig. 4); pe un vas grecesc din sec. al V-lea a.Chr., aflat în *Muzeul Louvre*, din Paris²³ (Fig. 5); și un detaliu mozaic din *Nea Paphos* (Cipru SV) – *Casa lui Aion*²⁴ (Fig. 6). **Copilăria:** Dionysos cu Sylen, Hermes și Pan, pictură din *villa romană Boscoreale* – Muzeul din Napoli²⁵; Dionysos călare pe panteră – detaliu mozaic din *Djemila* (Algeria)²⁶ (Fig. 7); pruncul Dionysos alăptat de doică pe muntele Nysa – frescă din *Villa Farnestina* (Italia)²⁷ (Fig. 9); înbăierea copilului Dionysos pe muntele Nysa – *Nea Paphos* (Cipru SV) – *Casa lui Aion*, mozaic²⁸ (Fig. 8); Hermes în brațe cu pruncul Dionysos (sculptură greacă din sec. al IV-lea a.Chr., aflată în *muzeul din Olimpia* – Grecia)²⁹ (Fig. 11/1); Satyr purtând în spinare pe Dionysos copil (sculptură romană din *Villa Albani*, Roma)³⁰ (Fig. 11/2); detaliu cu Dionysos copil – pictură murală din *villa rustica de la Baláca* (Pannonia)³¹ (Fig. 10). Menționăm însă că în iconografia reprezentărilor plastice, care, în general, iustrează nașterea și pruncia divinității, exceptând cele două piese din catalogul lui Gasparri (vezi *nota 19*), apropiate temetic, nu am întâlnit analogii pentru piesa de la Tulcea.

¹⁹ Vulcănescu 1987, 556; 560; 566.

²⁰ În catalogul de reprezentări plastice ale divinității, întocmit de Carlo Gasparri în LIMC, III,1, sunt enumerate 871 de piese bacchice, din care numai 44 cu imaginea copilului Dionysos: cinci ilustrând nașterea și restul copilăria zeului, de la ceramica pictată, până la sculptura în marmură. Numai două din acestea se apropie tematic de piesa descoperită la Tulcea, respectiv nr. 706 și 707, care prezintă însă *intrarea copilului Dionysos în sanctuarul său*.

²¹ <http://www.truthbeknown.com/dionysus.html>

²² www.cosmovision.com *Dionysos: les mythes*

²³ Apud www.histoire-fr.com: *Les Dieux grecs – files. Mythologie grecque. I. La Genèse, II, Les Olympiens, no.13.*

²⁴ <https://www.google.ro/search=villa+lui+Dionysos>.

²⁵ De Franciscis 1967, 77, 9270.

²⁶ Blanchard 1980, 169-181.

²⁷ Alpatov 1962, pl. VI/28; Bragantini 1982.

²⁸ Welch 1998, 360, fig.138; <http://romeartlover.tripod.com/Paphos2.html>.

²⁹ Alpatov 1962, 164-165, pl.VI, 2

³⁰ Ajootian 2000, 498, fig.10.

³¹ Kirchhof 2002, 363-364.

Fig. 3. Nașterea lui Dionysos (Muzeul din Napoli, Italia) / *Birth of Dionysus (Museum of Naples), Italy* (<http://www.truthbeknown.com/dionysus.html>).

Fig. 4. Nașterea lui Dionysos din coapsa lui Zeus. Basorelief antic, din epoca clasică (Muzeul Vatican) / *Birth of Dionysus from the thigh of Zeus. Ancient bas-relief, classic age (Vatican Museum)* (www.cosmovision.com *Dionysos: les mythes*).

În fosta provincie romană de la Dunărea de Jos, cele mai frecvente simboluri dionysiace – vița-de-vie și craterul – se întâlnesc, în special, pe monumentele funerare. Iconografia dionysiacă votivă, din aceste locuri, nu foarte bogată, dar foarte expresivă, este reprezentativă pentru imaginea unui zeu al fertilității, al vegetației și al vinului³². Demne de menționat sunt reprezentările de scene bachice de pe amforetele de la Greci (jud. Tulcea), din sec. I p.Chr.³³, asemănătoare celor de pe *oenochoe*-le din Dacia, de la Tăuteu și Apahida³⁴, din sec. al II-lea p.Chr., sau

³² Vezi, în acest sens: Dragomir 1962, 421-430; Irimia 1966, 22-29, nr. 12-16; Scorpan 1967, *passim*; Covacef 1973, 111-116; Covacef 1998, 163-167; Alexandrescu-Vianu 2000, 128-131, pl. 173-177(a-d); Covacef 2013, 18-23.

³³ Scorpan 1967, 34-35, fig. 6a și 6b. Cele trei vase de tip *oinophoros*, aflate în apropierea cetății Troesmis sunt decorate cu personaje din cortegiul lui Dionysos, care-l acompaniază pe acesta. Cf. Știrbulescu 2003, 19.

³⁴ Florescu 1980, 135.

frumoasele și interesantele reliefuri votive de la Făgărașu Nou (jud. Tulcea), din sec. II-III p.Chr.³⁵ Reliefurile votive mici și mijlocii și *aediculae*-le, în care figura centrală a compoziției este cea a divinității, sunt cele mai răspândite monumente dionysiace de pe teritoriul Dobrogei³⁶. Aceștia li se adaugă teracotele³⁷, hermele și efigiile cu caracter decorativ-simbolic³⁸. Măștile greco-romane, reduse ca număr, aparțin în totalitate tradiției bacchice, fiind reprezentări ale lui Dionysos-*Bacchus*, tânăr și matur³⁹, dar niciodată copil.

Fig. 5. Dionysos renăscut, pictură roșie pe fond negru, ceramică attică, sec. al V-lea a.Chr. (Muzeul Luvru) / *Dionysus reborn, red on black painting, Attic ceramic, 5th c. BC (Louvre Museum)* (www.histoire-fr.com: *Les Dieux grecs – files. Mythologie grecque. I. La Genèse, II, Les Olympiens, no. 13*).

³⁵ Dragomir 1962, 421-430.

³⁶ Vezi Scorpan 1967; Alexandrescu Vianu 2000, 128-131, pl. 70-72. O prezentare a monumentelor dionysiace din mediul rural, a se urmări la Bărbulescu 2001, 255-259, cu bibl.

³⁷ Cristina Știrbulescu care s-a ocupat de această categorie ceramică din provincial Moesia Inferior, în sec. I-III p.Chr., prezintă și următoarea statistică: din totalul de 703 teracote, 400 sunt reprezentări divine, 352 aparțin panteonului greco-roman, 338 sunt statuete umane, 225 reprezintă divinități, 52 conțin imagini ale lui Dionysos sau prezintă subiecte dionysiace – (Știrbulescu 2003, 15, 19).

³⁸ Florescu 1980, 134.

³⁹ Știrbulescu 2003, 17.

Remarcăm încă odată numărul extrem de mic al descoperirilor arheologice de pe teritoriul Dobrogei care ilustrează copilăria acestei divinități extrem de complexe, în contrast cu marea răspândire a cultului său. Personal, cunosc doar trei: două figurine elenistice din lut ars, *terracotta* de tip *Tanagra*, din sec. III-II a.Chr., aflate în Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța⁴⁰ (Fig. 12/1-2); un vas de bronz (*oenochoe*) cu reprezentări bacchice figurate, descoperit la Callatis, într-un mormânt de incinerare în tumul, din sec. II p.Chr.⁴¹ (Fig. 12/3). Am introdus în această grupă și originalul altar bacchic din calcar, de epocă romană, descoperit la Urluia, în teritoriul tropaeian⁴², deoarece, dincolo de stângăciunile de execuție, sculptorul a izbutit să realizeze proporțiile normale ale personajului sculptat, un băiețandru, aflat între vârsta copilăriei și aceea a adolescenței.

Fig. 6. Nașterea lui Dionysos (Nea Paphos, Cipru SV, Casa lui Aion, detaliu mozaic) / *Birth of Dionysus (Nea Paphos, Cyprus SW, House of Aion, mosaic detail)* (Welch 1998, 360, fig.138; <http://romeartlover.tripod.com/Paphos2.html>).

2.1 Numărul redus al reprezentărilor plastice ale mitului despre copilăria lui Dionysos, în general, și de pe teritoriul Dobrogei, în special, pune în valoare relieful votiv de la Tulcea, întrucât acesta nu prezintă asemănări conceptuale cu niciuna dintre piesele cunoscute, care redau scene de la nașterile lui Dionysos, datorate lui Zeus și altor divinități, sau prezintă aspecte din copilăria fericită a divinității, pe muntele

⁴⁰ Scorpan 1967, 49-51, nr. 15 și 16, fig. 15-16.

⁴¹ Irimia 1966, 27-28, nr. 15; Scorpan 1967, 53-56, nr. 18, fig. 18 (publică greșit condițiile descoperirii – vezi „mormânt de inhumație”).

⁴² Scorpan 1967, 45-47, nr. 13, fig. 13

Nysa. Vârsta personajului sculptat pe monumentul de la Tulcea este comparabilă cu aceea a copilului Dionysos călare pe panteră de pe mozaicul din Djemila (Fig. 7) și/sau cu aceea a lui Dionysos cu ciorchinele de strugure, aflat în spinarea satyrului, în Villa Albani din Roma (Fig. 11/2).

Fig. 7. Dionysos copil, călare pe panteră, cu nimfă și satir, detaliu din mozaicul din Djemila (Algeria) / *Child Dionysus riding a panther, with nymph and satyr, detail in the mosaic of Djemila (Algeria)* (Blanchard 1980, 170, fig. 1).

Fig. 8. Îmbăierea copilului Dionysos (Nea Paphos, Cipru SV, Casa lui Aion, detaliu mozaic) / *Bathing of child Dionysus (Nea Paphos, Cyprus SW, House of Aion, mosaic detail)* (Welch 1998, 360, fig. 138; <http://romeartlover.tripod.com/Paphos2.html>).

Fig. 9. Frescă din Villa Farnestina, pruncul Dionysos alăptat de doică / Fresco in Villa Farnestina, *Infant Dionysus, breastfed* (Alpatov 1962; Bragantini 1982).

Atitudinea personajului și maniera artistică diferă, deoarece sculptorul din Aegyssus urmărea altceva. De aceea, considerăm că relieful votiv de la Tulcea contribuie, mai ales, la o mai bună înțelegere a felului în care zeul continua să fie văzut în plină epocă romană, aici, la marginile de nord-est ale Imperiului, într-o epocă în care vechilor credințe ale geților, legate de cultul străbunilor, al sufletelor nemuritoare, li s-a adăugat în epoca romană conceptul religios al mântuirii⁴³.

Făcând trimitere la piesele cunoscute din iconografia *Copilului Divin*, se pare că, dincolo de unele stângăcii, vizibile de altfel în execuția artistică a reliefului, la Tulcea, din punct de vedere tematic, suntem în fața unui unicat al reprezentărilor dionysiace, cu pregnant caracter cultural. Piesa de la Tulcea este sculptată într-o manieră stilistică originală, care pune în evidență un mesaj religios. Aserțiunea noastră are în vedere atât atitudinea personajului, cât și expresia figurii sale, artistul din **Aegyssus** reușind să realizeze plastic o sinteză a celui mai dramatic moment al mitului dionysiac, cel al renașterii, al victoriei asupra morții, al unui nou început, al reînnoirii ciclice a lumii. Simbolismul religios relevat în iconografia divinității, reprezintă un aspect particular al psihologiei și al credințelor religioase despre viață și moarte ale populației romanizate din Dobrogea istro-pontică, pentru care moartea echivala cu o nouă zămislire.

Din punct de vedere artistic, suntem în fața unui exponat al artei sculpturale provinciale romane din Dobrogea, de la sfârșitul sec. al II-lea p.Chr., sculptură, a cărei originalitate derivă dintr-o exprimare plastică, izvorâtă din concepțiile eschatologice

⁴³ În acest sens, vezi cultul *Eroului-Cavaler*, unde, la fel ca și în cazul lui Herakles (Hercules la omani) „simbolul acceptat de greci era obținerea nemuririi prin suferință” (Kernbach 1989, 219-221), ceea ce era valabil și pentru alte divinități, precum *Dionysos*, concepții eschatologice care au străbătut veacurile până la victoria creștinismului, și nu numai, fiind asimilate de asceza creștină începând din sec. IV a.Chr.

ale localnicilor romanizați, realizată prin reușita împletire a elementelor elenistice și romane cu cele autohtone⁴⁴.

Fig. 10. Pictură murală din villa rustica de la Baláca (Pannonia), detaliu cu Dionysos copil / *Mural in rustic villa Baláca (Pannonia), detail with child Dionysos* (Kirchhof 2002).

Anumite apropieri stilistice cu piesa de la Tulcea întâlnim în Dobrogea sec. al II-lea p.Chr., pe placa votivă de la Mangalia, pe care am amintit-o mai sus, și pe altarul bacchic de la Urluia, în special, în privința coafurii personajului divin, cu precizarea că, în cel de-al doilea caz, de șuvițele de păr care cad pe umeri zeului sunt atârnați doi ciorchini de struguri. Micul și originalul altar bacchic din calcar de la Urluia ne atrage atenția prin atitudinea relaxată a personajului adolescentin, diferită de aceea a lui Dionysos din reliefurile votive de la Tulcea, dar realizată în aceeași manieră stilistică. Realizarea unor opere artistice în aceeași manieră stilistică originală evidențiază fenomenul constituirii unei arte sculpturale specifice provinciei romane de la Dunărea de Jos.

Monumentul de la Tulcea, sculptat în calcar de Bașchioi, rocă dizlocată din apropierea vechiului oraș *Aegyssus*⁴⁵, este opera unui artist local, aflat într-unul din nucleele de locuire din teritoriul aegyssens. Considerăm că această descoperire punctează un nou nucleu de locuire de tip *villa rustica* în acest teritoriu. Este al treilea, după cel din zona sudică a orașului, de pe strada Miron Costin, atestat prin descoperirea din 1970 a stelei funerare a lui *Flavius Romanus*, și după descoperirea în 1979 a fragmentului de tăbliță votivă dionysiacă în marginea de nord-est a orașului Tulcea, la poalele dealului Bididia, pe malul răsăritean al lacului Zaghen⁴⁶.

⁴⁴ Covacef 2012, 31. Asupra fenomenului de întrepătrundere a credințelor religioase cu arta, de afirmare a acestora printr-o nouă expresie artistică, specifică timpului și populației trăitoare într-un spațiu geo-istoric dat, a se urmări Picard 1962, 7; Covacef 1998, 163-167; Alexandrescu-Vianu 2000, 128-131, pl.173-177(a-d); Covacef 2013, 18-23.

⁴⁵ Localitatea Bașchioi, în prezent Nicolae Bălcescu, unde se găseau carierele de calcar, folosite în epoca romană de meșterii din împrejurimi, se află la aprox. 40 km de Aegyssus.

⁴⁶ Cele două piese arheologice au fost publicate în 1984. Vezi, Baumann 1984, 209-210, nr. 8 (*Liber-Dionysos*); 223-224, nr. 3 (*Stelă funerară*).

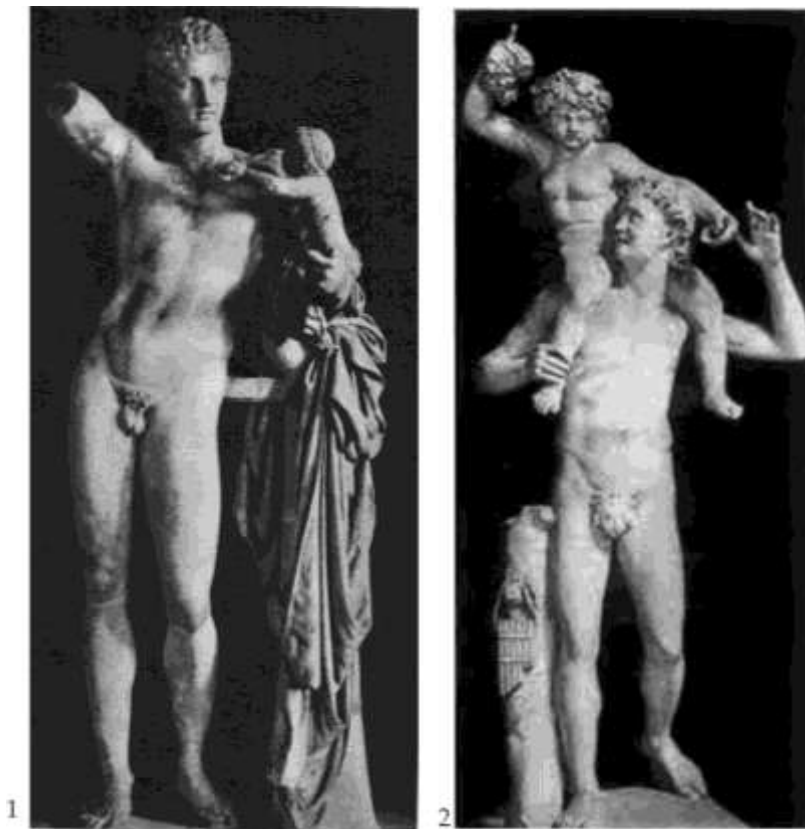

Fig. 11. 1. Hermes în brațe cu pruncul Dionysos (sculptură greacă din sec. al IV-lea a.Chr.), Muzeul din Olimpia; 2. Satyr purtând în spinare pe Dionysos copil (sculptură romană din sec. II p.Chr., Villa Albani, Roma) / *Hermes holding infant Dionysus* (Greek sculpture, 4th c. BC), *Museum of Olimpia*; 2. *Satyr carrying child Dionysus on his back* (Roman sculpture, 2nd c. AD, *Villa Albani, Rome*) (Alpatov 1962; Ajootian 2000).

Reamintim că fragmentul de stelă funerară descoperit pe strada Miron Costin din Tulcea ne furnizează prima știre epigrafică asupra organizării administrative a cetății romane *Aegyssus*⁴⁷, despre care informațiile noastre continuă să fie lapidare. Dacă avem în vedere faptul că această stelă funerară era decorată în basorelief cu

⁴⁷ Fragmentul de stelă funerară, descoperit pe strada Miron Costin, la aproximativ 2,5 km SV de anticul *Aegyssus*, evidențiază faptul că, în a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr., orașul deținea un teritoriu în care se aflau sate de tip roman (*vici*) și ferme rurale (*villae rusticae*). Este menționat personajul *Flavius Romanus*, care deținea spre sfârșitul sec. al II-lea p.Chr., funcția de *decurio territorii Aegyssensis*, membru al senatului aegyssensis, și despre care aflăm că a murit la conacul său (*obitus ad villam suam*), din vecinătatea satului numit *vicus Urbiin...*

scena *Cavalerului-Erou*, descoperirea reliefului dionysiac de pe dealul Mahmudiei nu numai că atestă o nouă *villa rustica*, dar constituie încă o dovadă arheologică despre intensitatea cultului dionysiac din zona Gurilor Dunării, în primele secole după Hristos. Acest fenomen, care reflectă psihologia proprie populației din acest ținut, respectiv credința în nemurire și veșnica nevoie de mântuire și de ocrotire a vieții oamenilor și a căminelor lor, se manifestă în grefarea unor noi concepții religioase pe fondul intim, afectiv al autohtonilor.

Fig. 11. 1. Bacchus-copil. Figurină din lut ars din Tomis (?), MINA-Constanța; 2. Teracotă, colecția Canarache, MINA-Constanța; 3. Satyr în brațe cu Bacchus-copil, vas de bronz, sec. II p.Chr., Callatis / Child Bacchus. Burnt clay figurine from Tomis (?), MINA-Constanța; 2. Terracotta, Canarache collection, MINA-Constanța; 3. Satyr holding child Bacchus, bronze vessel, 2nd c. AD, Callatis (Irimia 1966; Scorpan 1967).

Descoperirea acestui relief votiv într-un loc necunoscut până în prezent, ca depozitar de informații arheologice, impune pe viitor o mai atentă cooperare cu populația locală.

Bibliografie

- Ajootian, A. 2000, *A Roman Table Support at Ancient Corinth*, *Hesperia* 69, 487-507.
 Alexandrescu-Vianu, M. 2000, *Les statues et les reliefs en pierre*, *Histria* 9 (publiés par Petre Alexandrescu), București.
 Alpatov, M. 1962, *Istoria artei*, București.
 Baumann, V.H. 2006, *Culte romane agreste – Divinități arhaice pe teritoriul Dobrogei – Silvanus și Priapus*, în Mihăilescu-Bîrliba, L., Bounegru, O. (eds.), *Studia Historiae et Religionis Daco-Romanae. In honorem Silvii Sanie*, București, 225-242.

- Baumann, V.H. 1984, *Piese sculpturale și epigrafice în colecția Muzeului de Istorie și Arheologie din Tulcea*, Peuce 9, 207-233; 597-630.
- Bărbulescu, M. 2001, *Viața rurală în Dobrogea romană (sec. I-III p.Chr.)*, Constanța.
- Blanchard, M. 1980, *La scène de sacrifice du boc dans la mosaïque de Cuicul*, *Antiquites africaines* 15, 169-181.
- Bordenache, G. 1969, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest. 1. Statue e relieve di culto, elementi architettonici e decorative*, Bucarest.
- Covacef, Z. 1970, *Monumente sculpturale inedite din Muzeul de Arheologie Constanța*, *Pontica* 3, 223-236.
- Covacef, Z. 1973, *Le caractère chthonien du culte de Dionysos. Stèle funéraire dionysiaque*, *Pontica*, 6, 111-116.
- Covacef, Z. 1998, *Câteva considerații pe marginea unor noi reliefuri bacchice din Dobrogea*, *Pontica* 31, 163-170.
- Covacef, Z. 2002, *Arta sculpturală în Dobrogea romană, secolele I-III p.Chr.*, Cluj-Napoca.
- Covacef, Z. 2012, *Sculptura antică în Dobrogea*, în Iacob, M. et alii (eds.), *Aegyssus 2000. Romanii în Pontul Stâng în timpul Principatului (catalog de expoziție)*, BibIIP-P 7, Tulcea, 28-32.
- Covacef, Z. (ed.) 2013, *Artă și religie în Dobrogea romană*, Constanța.
- Dalby, A. 2005, *The Story of Bacchus*, British Museum Press.
- Daremberg, Ch., Saglio, Ed. 1887, *Dionysos*, în *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, III, 2, (I-e partie, D-E), Paris, 230-246.
- Dragomir, I.T. 1962, *Două basoreliefuri dionisiace descoperite la Făgărașul Nou (r. Hârșova, reg. Dobrogea)*, *SCIV* 13, 2, 421-429.
- De Franciscis, A. 1967, *Guida del Museo Archeologico Nazionale di Napoli*, di Mauro Editore.
- Eliade, M. 1949, *Le Mythe de l'Eternel Retour*, Paris.
- Eliade, M. 1981, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, București.
- Eliade, M. 1986, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, II, București.
- Evseev, I. 1994, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara.
- Ferrari, A. 2003, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, Iași.
- Florescu, R. 1980, *Dionysos*, în Florescu, R., Daicoviciu, H., Roșu, L., *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 134-135.
- Gasparri, C. 1986, *Dionysos*, în *LIMC*, III, Zürich-München, 415-514, no. 679, 691, 706, 709.
- Graves, R. 1993, *The Greek Myths*, Londra.
- Irimia, M. 1966, *Bronzuri figurate*, Constanța.
- Jeanmaire, H. 1970, *Histoire du culte de Bacchus*, Paris.
- Kerényi-Isler, C. 2007, *Dionysos in Archaic Greece*, Leiden-Boston.

- Kernbach, V. 1989, *Dionysos*, în *Dicționar de mitologie general*, București, 143-144.
- Kirchhof, A. 2002, *Black Ground Wall Painting at Baláca/ Pannonia*, în Borby, L. (ed.), *Plafonds et voûtes à l' époque antique*, Budapest.
- Matz, Fr. 1963, *Dionysiake téleté*. *Archaeologische Untersuchungen zum Dionysus-Kult in hellnistischer und römischer Zeit*, Maintz.
- Monteagudo, L.G. 2011, *The Triumph of Dionysus in Two Mosaics in Spain*, în *Studies in Art History* 4, 35-60 (digital.csic.es/bitstream/10261/19459/1/monteagudo.pdf)
- Munteanu, M. 1973, *Les divinités du panthéon gréco-romain dans les villages de la Dobroudja romaine, Pontica*, 6, 73-86.
- Nilsson, M.P. 1957, *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*, Lund.
- Picard, G.C. 1962, *L'art romain*, Paris.
- Pippidi, D.M. 1969, *Studii de istorie a religiilor antice, Texte și interpretări*, București.
- Pippidi, D.M., 1976a, s.v. *Dionysos (Dionisos)*, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 239-240.
- Pippidi, D.M., 1976b, s.v. *Bacchos, Bacchus*, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 77-78.
- Rocher, W.H. 1884-1890, *Ausführliches Lexikon des griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig, I, 1, col. 1029-1151;
- Scorpan, C. 1967, *Reprezentări bacchice*, Constanța.
- Seaford, R. 2006, *Dionysos*, în *Gods and Heroes of the Ancient World*, Oxford.
- Ștefan, A. 1996, *Dionysos*, în Preda, C. (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României (DL)*, București, 62-64.
- Ștefan, A. 1978, *Cultul lui Dionysos în cetățile nord și vest-pontice în epocile greacă și romană, în lumina monumentelor epigrafice și figurate*, Rezumatul tezei de doctorat, București.
- Ștefan, A. 1994, *Bacchus*, în Preda, C. (coord. șt.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României (AC)*, București, 100-101.
- Știrbulescu, C.E. 2003, *Teracote în provincia Moesia Inferior în secolele I-III p.Chr. Cu privire specială asupra celor din Dobrogea romană*, Rezumatul tezei de doctorat, București
- Turcan, R. 1966, *Les sarcophagus romains à représentation dionysiaque*, în *Bibliothèque des Écoles Françaises d' Athènes et de Rome*, Paris.
- Turcan, R. 1994, *Baccanali. La cultura italiana*, în *Enciclopedia dell' Arte Antica – Treccani.htm*
- Turcan, R.1998, *Culte orientale în lumea romană*, București.
- Vulcănescu, R. 1987, *Mitologie română*, București.
- Welch, Z. 1998, *The Dionysiac Mosaics of Greece and the Coast of Asia Minor*, Mc Master University Hamilton, Ontario.